

Η ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΜΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Μιχάλης Ν. Πικραμένος
Αντιπρόεδρος ΣτΕ
Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το δίκαιο είναι σύνολο γενικών και αφηρημένων κανόνων που ρυθμίζουν ετερόνομα και επιτακτικά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας η οποία είναι οργανωμένη σε κράτος. Οι γενικές αρχές έχουν ως βάση την έννοια του κράτους δικαίου και την παράγωγο αυτής αρχή της νομιμότητας με τελικό σκοπό την προστασία του ανθρώπου και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του έναντι κρατικών επεμβάσεων. Οι γενικές αρχές πηγάζουν εν τέλει από την πολιτική φιλοσοφία της δημοκρατίας βάση της οποίας είναι ο σεβασμός της προσωπικότητας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι γενικές αρχές είναι δίκαιο συναγόμενο από τον δικαστή με βάση τη διαπλαστική ερμηνεία της κείμενης νομοθεσίας και εκ του πνεύματος αυτής διότι το θετικό δίκαιο δεν εξαντλείται στους *expressis verbis* κανόνες αλλά έχει μείζονα διάσταση καθώς η συστηματική ενότητα και η εσωτερική αλληλουχία των διατάξεων του προϋποθέτει ως τεθειμένα, έστω μη ρητώς διατυπωθέντα, ορισμένα γενικά νοήματα που απορρέουν από την αναγωγή των επιμέρους νοημάτων στο καθολικό νόημα του δικαίου.

ABSTRACT

Law is a set of general and abstract rules that regulate heterogeneously and imperatively the external behaviour of the members of a society organized in a state. The general principles are based on the concept of the rule of law and its derivative, the principle of legality, with the ultimate aim of protecting man and safeguarding his rights against state intervention. The general principles ultimately derive from the political philosophy of democracy, which is based on respect for the individual and fundamental rights. The general principles are the law derived by the judge on the basis of a pragmatic interpretation of the legislation in force and in the spirit of that legislation, because positive law is not limited to *expressis verbis* rules but has a major dimension, since the systematic unity and internal sequence of its provisions presuppose certain general meanings, even if not explicitly formulated, which are derived from the reduction of individual meanings to the universal meaning of the law.

Το δίκαιο είναι σύνολο γενικών και αφηρημένων κανόνων που ρυθμίζουν ετερόνομα και επιτακτικά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας η οποία είναι οργανωμένη σε κράτος. Η ανάγκη της ρύθμισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς ανακύπτει από τη στιγμή που περισσότεροι του ενός άνθρωποι συμβιώνουν σε μια κοινωνία¹. Η ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης με τη θέσπιση κανόνων δικαίου αποτελεί κατάκτηση του ανθρώπου από την αρχαιότητα, στον δε πέμπτο και τέταρτο αιώνα π.Χ. αφθονούν τα κείμενα στον ελλαδικό χώρο στα οποία το γεγονός ότι οι άνθρωποι αποκήρυξαν την άγρια ζωή (θηριωδώς ζήν) παρουσιάζεται ως ο θρίαμβος της ανθρωπότητας, ενώ η ύπαρξη των γραπτών νόμων αποτελεί εγγύηση για την αποφυγή της βίας και των καταχρήσεων στο εσωτερικό των πόλεων και στην επικράτηση πολιτισμένου τρόπου ζωής στις σχέσεις των πολιτών².

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα το κράτος δικαίου εμφανίζεται ως όρος του νομικού και πολιτικού λεξιλογίου ο οποίος δεν έχει σχέση με τη μορφή του κράτους αλλά με την έννομη τάξη που το διέπει³. Η αρχή του κράτους δικαίου εκφράζει τη δικαιοπολιτική επικράτηση του λόγου και αποτελεί ένα σύνθετο πλέγμα θεσμών και ρυθμίσεων το οποίο αποσκοπεί να διασφαλίσει σε κάθε θιγόμενο πρόσωπο την αποτελεσματική προστασία του έναντι τόσο της κρατικής εξουσίας όσο και ιδιωτών που απειλούν δικαιώματα και συμφέροντά του⁴. Στη σύγχρονη φιλελεύθερη δημοκρατία το κράτος δικαίου νοείται ως ουσιαστικό κράτος δικαίου που σημαίνει δίκαιη μεταχείριση του πολίτη από την πολιτεία⁵. Κατά άλλη αντίληψη αν δοθεί αυτό το

¹ Α. Γεωργιάδης, *Τι είναι δίκαιο*, 2018, σελ. 6

² J. De Romilly, *Η ηπιότητα στην αρχαία ελληνική σκέψη*, 2007, σελ. 64.

³ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 95.

⁴ Γ. Τασόπουλος, *Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του Συντάγματος*, 2001, σελ. 320.

⁵ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1982, σελ. 255.

περιεχόμενο στην αρχή, υπάρχει ο κίνδυνος δικαστικής αυθαιρεσίας ως προς του τι είναι ουσιαστικά δίκαιο και τι όχι⁶. Όμως αν ληφθεί υπόψη ότι το κράτος δικαίου δεν ταυτίζεται πλέον με το κράτος του νόμου, αφορμή δε για τη μεταβολή αυτή αποτέλεσε η δυσπιστία του πολίτη απέναντι στην κρατική εξουσία η οποία προσέφευγε συχνά στη λατρεία του τύπου με σκοπό την εξασφάλιση της τυπικής ασφάλειας δικαίου⁷, η επιταγή προς τον δικαστή είναι όχι η υποκατάσταση του νομοθέτη αλλά η αναζήτηση ερμηνευτικών προσεγγίσεων που προστατεύουν τον πολίτη από τις συνέπειες της στενής γραμματικής ερμηνείας του νόμου, όπως προκύπτουν στις συγκεκριμένες περιπτώσεις με τα περιστατικά που τις συνοδεύουν, οι οποίες οδηγούν σε λύσεις καταδήλως ανεπιεικείς και απρόσφορες. Και τούτο διότι η ρύθμιση των βιοτικών σχέσεων από τον νομοθέτη είναι καθολική, απρόσωπη και αφηρημένη ή συντελείται δια των γενικών ρητρών ή των αξιολογικών κρίσεων, με συνέπεια να μην είναι δυνατό να δοθεί απάντηση σε όλες τις επιδεείς ρυθμίσεων βιοτικές σχέσεις⁸. Με την εξέλιξη αυτή το φιλελεύθερο αστικό κράτος διαφοροποιείται από την προηγούμενη ιστορική και θεσμική φάση του αστυνομικού κράτους που βασιζόταν στον αυταρχισμό⁹. Η ενίσχυση της ουσιαστικής διάστασης του κράτους δικαίου καθίσταται προφανής και από τη σύζευξη της αρχής του κράτους δικαίου με την αρχή του κοινωνικού κράτους στην αναθεώρηση του 2001 που σημαίνει ότι το κράτος περιορίζεται στη δράση του από κανόνες δικαίου και συγχρόνως οφείλει να ασκεί οικονομική και κοινωνική πολιτική, με σκοπό την πραγματοποίηση του μεγαλύτερου βαθμού κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁰. Η μετάβαση στο κοινωνικό κράτος δικαίου εμπλούτισε την τυπική όψη του κράτους δικαίου, που εγγυάται την τήρηση συγκεκριμένων εξωτερικών τύπων, με την ουσιαστική διάσταση, που επικεντρώνεται στο περιεχόμενο της κρατικής δράσης. Όσο σημαντική και αν είναι η διασφάλιση των δικαιοκρατικών εγγυήσεων, «κανένα κράτος δικαίου δεν μπορεί να συγκροτηθεί και να επιβιώσει μόνο μέσα από την κατοχύρωση της δικαιοκρατικής ελευθερίας»¹¹. Υπό αυτό το πρίσμα, το ουσιαστικό κράτος δικαίου επιτάσσει τη δέσμευση της κρατικής εξουσίας από θεμελιώδεις δικαιοκρατικές αρχές και αξίες, εμπλουτίζοντας τις τυπικές εγγυήσεις ελευθερίας με τη διάπλαση μιας ουσιαστικά δίκαιης έννομης τάξης¹². Το ηθικοπολιτικό βάρος του κράτους δικαίου έγκειται στο ότι η άσκηση της κρατικής εξουσίας πρέπει να διενεργείται με διαδικασίες δημόσιες, διαφανείς

⁶ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 464-465.

⁷ Γ. Δασκαλάκης, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 1971, σελ. 102.

⁸ Δ. Κόρσος, *Ο δικαστής ως νομοθέτης*, Επιστημονική Επετηρίδα Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, 1980, σελ. 352.

⁹ Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021, σελ. 386.

¹⁰ Χ. Ανθόπουλος, «Άρθρο 25», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 692.

¹¹ E. W. Böckenförde, *Συμβολές στη θεωρία για το κράτος και την πολιτική αυτονομία*, 2011, σελ. 85.

¹² Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, «Άρθρο 25», σε: Σ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2023, σελ. 15.

και δικαιοκράτεια προδιαγεγραμμένες ώστε να εμπεδώνεται ασφάλεια δικαίου στην κοινωνία¹³.

Γίνεται δεκτό ότι τόσο ιστορικά και ιδεολογικά όσο και νομικά το κράτος δικαίου αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο με τη διασφάλιση, μεταξύ άλλων, της δικαστικής προστασίας και τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων¹⁴. Το δίκαιο δεν περιγράφει την κοινωνική συμπεριφορά στην οντολογική της υπόσταση αλλά προδιαγράφει πρότυπα ασχολούμενο με το δέον της κοινωνικής συμβίωσης¹⁵. Κατά την απονομή του δικαίου ο δικαστής εφαρμόζει αφηρημένους κανόνες δικαίου επί συγκεκριμένων περιπτώσεων. Ειδικά κατά την επίλυση των διοικητικών διαφορών ο δικαστής ερμηνεύει και εφαρμόζει τον νόμο κρίνοντας επί της νομιμότητας διοικητικής πράξης ή ενέργειας, καθότι τα διοικητικά όργανα είναι επιφορτισμένα με την εκτέλεση των κανόνων δικαίου, στο πλαίσιο της πραγμάτωσης της διοικητικής δράσης προς χάριν του δημοσίου συμφέροντος¹⁶. Τούτο σημαίνει ότι η νομική τάξη βρίσκεται σε διαρκή μεταλλαγή διότι σε κάθε συγκεκριμένη στιγμή οι υπερκείμενοι, συνήθως γενικοί και αφηρημένοι, κανόνες αποτελούν τη βάση για την έκδοση ειδικότερων κανόνων, επίσης γενικών και αφηρημένων, καθώς και για την έκδοση του ατομικού και συγκεκριμένου κανόνα που είναι στο τέλος της πυραμίδας, αποδέκτης του οποίου είναι το άτομο-υποκείμενο της ρυθμιζόμενης συμπεριφοράς και δράσης¹⁷. Η εφαρμογή συνεπάγεται ερμηνεία των υφισταμένων κατά τον χρόνο έκδοσης της διοικητικής πράξης ή εκδήλωσης της διοικητικής ενέργειας, κανόνων δικαίου, σε ορισμένες δε περιπτώσεις ελλείπει αμέσως εφαρμοστέος κανόνας αλλά υπάρχει γενική ρήτρα, ενώ σε άλλες οι εφαρμοστέοι κανόνες αντιφάσκουν μεταξύ τους. Σε όλες τις περιπτώσεις ο δικαστής οφείλει να αποφανθεί μη δυνάμενος να αρνησιδικήσει και για τούτο υφίσταται διπλή πίεση: Αφενός οφείλει να δικάσει την υπόθεση και να εκδώσει απόφαση έστω και αν δεν ανευρίσκει σχετική διάταξη νόμου, και αφετέρου να δώσει λύση στηριζόμενη στο ισχύον δίκαιο και όχι σε υποκειμενικές του επιλογές, δηλαδή οφείλει να κρίνει χωρίς να σφετεριστεί νομοθετική εξουσία εισάγοντας δικής του επινοήσεως ρυθμίσεις στην έννομη τάξη¹⁸. Προς τούτο κατά την εκδίκαση των υποθέσεων ο δικαστής οδηγείται στη δημιουργία των γενικών αρχών του δικαίου, οι οποίες έρχονται είτε να αναπληρώσουν κενά του νόμου είτε να καταστήσουν τον νόμο προσφορότερο για να υπηρετήσει τον άνθρωπο. Στη δικαστική απόφαση, η οποία είναι αφενός πολιτειακή πράξη και αφετέρου επιστημονικό έργο, αποτυπώνονται σε δικανική γλώσσα με λογική συνέπεια, σαφήνεια και λιτότητα οι γενικές αρχές που διέπουν τη συγκεκριμένη υπόθεση, με τρόπο που να ισορροπεί μεταξύ του νομοθετικού και του

¹³ Κ. Σταμάτης/Α. Τάκης, *Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου*, 2022, σελ. 22.

¹⁴ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο. Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας*, 1992, σελ. 154-155.

¹⁵ Ν. Μπουρόπουλος, *Η έννοια της δικαιοδοτικής λειτουργίας*, 1951, σελ. 46.

¹⁶ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 2015, σελ. 111 επ.

¹⁷ Κ. Κακούρης, «Δικαιοδοτική λειτουργία-δικαιοδοτικό λειτούργημα», σε: *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929-1979 Ι*, 1979, σελ. 490.

¹⁸ Π. Σούρλας, *Justi atque injusti scientia*, 1995, σελ. 192.

επιστημονικού ύφους¹⁹. Ειδικά στο πεδίο του δημοσίου δικαίου οι γενικές αρχές έχουν ως βάση την έννοια του κράτους δικαίου και την παράγωγο αυτής αρχή της νομιμότητας με τελικό σκοπό την προστασία του ανθρώπου και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του έναντι κρατικών επεμβάσεων. Οι γενικές αρχές πηγάζουν εν τέλει από την πολιτική φιλοσοφία της δημοκρατίας, βάση της οποίας είναι ο σεβασμός της προσωπικότητας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στη σύγχρονη φιλελεύθερη δημοκρατία η κατοχύρωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας υπερβαίνει την κατοχύρωση της εν στενή έννοια προσωπικής ελευθερίας, στο πλαίσιο δε αυτό αποκρούεται κάθε πράξη ή μεταχείριση η οποία θα προσέβαλε την αξιοπρέπεια του ανθρώπου και θα υποβίβαζε την αξία του ως ελεύθερου όντος²⁰. Χωρίς τη συναγωγή γενικών αρχών πλείστοι θεσμοί θα έχαναν μεγάλο μέρος της νομικής τους σημασίας και πλείστων διοικητικών νόμων η εφαρμογή θα στερούνταν τη συνέπεια και τη συνοχή προς επίτευξη του σκοπού τους²¹.

Τα ερωτήματα γύρω από τις αρχές του δικαίου συνδέθηκαν νωρίς με τη διαμάχη μεταξύ των οπαδών του φυσικού δικαίου και του νομικού θετικισμού. Οι πρώτοι τόνιζαν ότι οι αρχές δικαίου είναι υπερθετικές και οι δεύτεροι υποστήριζαν ότι πρόκειται για ειδική κατηγορία κανόνων δικαίου οι οποίοι διαφέρουν από τους κοινούς κανόνες ως προς το ότι έχουν μεγαλύτερο βαθμό αφαιρετικότητας και ότι συνάγονται λογικά από περισσότερους του ενός κανόνες των οποίων εκφράζουν τη συμπερίληψη²². Ο Α. Μανιτάκης σημειώνει ότι ειδικά ο συνταγματικός συλλογισμός που στηρίζει μια ερμηνευτική πρόταση έχει γίνει ιδιαίτερα σύνθετος και σπάνια εξαντλείται στην απλή και αφηρημένη αναζήτηση του νοήματος της κρίσιμης διάταξης και τη συναγωγή του αρμόζοντα κανόνα. Για την επίλυση μιας διαφοράς η προσφυγή στις συνταγματικές αρχές καθίσταται αναπόφευκτη και δεν έχει μόνο την έννοια της άρσης μιας αντινομίας αλλά της άρθρωσης ενός σύνθετου συλλογισμού, που αποβλέπει στη διατήρηση της ενότητας του Συντάγματος²³. Γενικότερα οι γενικές αρχές είναι δίκαιο συναγόμενο από τον δικαστή με βάση τη διαπλαστική ερμηνεία της κείμενης νομοθεσίας και εκ του πνεύματος αυτής, διότι το θετικό δίκαιο δεν εξαντλείται στους *expressis verbis* κανόνες αλλά έχει μείζονα διάσταση καθώς η συστηματική ενότητα και η εσωτερική αλληλουχία των διατάξεων του προϋποθέτει ως τεθειμένα, έστω μη ρητώς διατυπωθέντα, ορισμένα γενικά νοήματα που απορρέουν από την αναγωγή των επιμέρους νοημάτων στο καθολικό νόημα του δικαίου²⁴. Ειδικά ο διοικητικός δικαστής δεν συλλαμβάνει τις γενικές αρχές *a priori* αλλά ως βαθύς γνώστης της οικείας νομοθεσίας αντιλαμβάνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση την αντίθεση ορισμένης διοικητικής πράξης προς το πνεύμα του νομοθέτη και διαπλάσσει γενική αρχή ως όριο

¹⁹ Μ. Καραύης, *Δίκαιο και αισθητική*, 2004, σελ. 106-107.

²⁰ Μ. Στασινόπουλος, *Το δικαίωμα της υπερασπίσεως ενώπιον των διοικητικών αρχών*, 1974, σελ. 45.

²¹ *Idem*, *Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου*, 1976, σελ. 113.

²² Π. Σούρλας, *Δίκαιο και δικανική κρίση*, 2017, σελ. 328.

²³ Α. Μανιτάκης, *Ερμηνεία του Συντάγματος και λειτουργία του πολιτεύματος*, 1996, σελ. 252.

²⁴ Δ. Κόρσος, *Εισηγήσεις Διοικητικού Δικαίου*, 1977, σελ. 118.

εντός του οποίου οφείλει να κινείται το διοικητικό όργανο κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς του. Κατά την ανεύρεση της αρχής ο δικαστής διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς το προσωπικό στοιχείο επηρεάζει την εκτίμησή του ως προς το εύρος των ορίων της διοικητικής δράσης, ως προς την αυστηρότητα ή την επιείκεια άσκησης της εξουσίας, ως προς την ισότητα και τη νομιμότητα που πρέπει να χαρακτηρίζει τη διοικητική δράση για να εξασφαλίζεται η προστασία των ατομικών ελευθεριών και να πραγματώνεται το κράτος δικαίου²⁵. Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Ρακτιβάν, στην εκφωνηθείσα ομιλία του την 17η Μαΐου 1929, τόνισε ότι ο κανόνας δικαίου δεν είναι άψυχο μέτρο προς το οποίο προσαρμόζονται, δίκην κλίνης Προκρούστη, οι σχέσεις κράτους και ατόμων αλλά ως βάση συνειδητής ρύθμισης, πρόνοιας και θεραπείας των πολιτειακών και κοινωνικών αναγκών και μάλιστα όχι μόνο εκείνων που είχε υπόψη ο νομοθέτης αλλά και εκείνων που διαμορφώνονται μεταβαλλόμενες από την προϊούσα φυσική εξέλιξη των ρυθμιζόμενων σχέσεων, εφόσον κατά κανόνα προορισμός του νόμου είναι η ισχύς του στο μέλλον²⁶. Πολλά χρόνια αργότερα ο καθηγητής Γ. Βλάχος στην κριτική του για το Σύνταγμα του 1975 υπέμνησε την κρισιμότητα της αποστολής της δικαστικής εξουσίας στους κόλπους μιας διαρκώς μετασχηματιζόμενης υπό συνθήκες οξυτάτων ανταγωνισμών κοινωνίας και τη συνακόλουθη ευθύνη του δικαστή προς επίλυση των διαφορών με πνεύμα ανεξαρτησίας, γνώσης και στοχασμού για τα μείζονα ζητήματα της εποχής μας²⁷.

Στον ίδιο λόγο ο Κ. Ρακτιβάν τόνισε ότι «*Το Συμβούλιο της Επικρατείας επί υπερβάσει εξουσίας αποφαινόμενον, δεσπόζει του κανόνος δικαίου και έστιν ότι δημιουργεί αυτόν*». Με αυτή την αφετηρία η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας δημιούργησε ένα άρτιο σύστημα γενικών αρχών αναφερομένων στην κεντρική έννοια της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και σταδιακά κατόρθωσε να εισαγάγει και να εμπεδώσει στην έννομη τάξη μια εντελώς νέα έννοια της νομιμότητας, που έμελλε να αποτελέσει οδηγό και γνώμονα για τη λειτουργία του κράτους δικαίου. Παράλληλα με αυτή τη δικαιοπλαστική ενέργεια της νομολογίας η λειτουργία του Συμβουλίου της Επικρατείας έμελλε να ασκήσει και ουσιαστική επίδραση στην εξέλιξη της νομοθεσίας του ελληνικού κράτους, ιδίως στον τομέα του διοικητικού δικαίου²⁸. Έτσι, από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του το Συμβούλιο της Επικρατείας εμπλουτίζει την έννοια της νομιμότητας με γενικές αρχές που υπηρετούν την προστασία του ανθρώπου έναντι της διοίκησης και εν τέλει πραγματώνουν το κράτος δικαίου και το πολιτικό νόημά του που στηρίζεται στην πολιτική φιλοσοφία της δημοκρατίας. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται: α) η υποχρέωση αιτιολογίας των δυσμενών για τον διοικούμενο διοικητικών πράξεων, η οποία μέχρι τότε θεωρείτο υποχρέωση μόνον των δικαστηρίων για τις αποφάσεις τους, β) η απαγόρευση ανάκλησης ευμενών για τον διοικούμενο διοικητικών πράξεων εφόσον έχει δημιουργηθεί ορισμένη κατάσταση υπέρ αυτού, προκειμένου να οικοδομηθεί εμπιστοσύνη για τη σταθερότητα

²⁵ Μ. Στασινόπουλος, *Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 116-117.

²⁶ Κ. Ρακτιβάν, «Λόγος», σε: *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ό.π., σελ. 45.

²⁷ Γ. Βλάχος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, 1979, σελ. 34.

²⁸ Μ. Στασινόπουλος, «Πρόλογος», σε: *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ό.π., σελ. 4-8.

διοικητικών καταστάσεων, γ) η αρχή της χρηστής διοίκησης κατά την άσκηση της διακριτικής εξουσίας εκ μέρους των διοικητικών οργάνων, δ) η αρχή της ακρόασης του διοικουμένου πριν από την έκδοση δυσμενούς για αυτόν διοικητικής πράξης που θίγει δικαιώματα ή συμφέροντά του, ώστε να ακουσθεί ο ενδιαφερόμενος και η διοίκηση να λάβει υπόψη και να εκτιμήσει τις απόψεις του κατά την τελική της κρίση, δ) η αρχή της αμεροληψίας των διοικητικών οργάνων κατά τη δράση τους²⁹. Ο Θ. Τσάτσος σημειώνει επ' ευκαιρία πραγμάτευσης του ενδίκου μέσου της αιτήσεως ακυρώσεως ότι η γενική κατεύθυνση που χαρακτηρίζει τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι η απαλλαγή από την περιπτώσιολογική αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανακύπτουν κατά τον ακυρωτικό έλεγχο και η συστηματική αναγωγή σε αρχές, έργο που διασφαλίζει την επιβολή όχι του γράμματος του νόμου δια του οποίου εκφράζεται το δίκαιο αλλά του πνεύματος από το οποίο διέπεται³⁰.

Μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 η αρχή του κράτους δικαίου θεωρήθηκε ως μια από τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος και κατά την αναθεώρηση του 2001 καθιερώθηκε ρητά στο άρθρο 25, σε συνδυασμό με την αρχή του κοινωνικού κράτους, ως αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου. Εξάλλου, γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου που διαπλάστηκαν από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας αποτυπώθηκαν ρητά στο Σύνταγμα του 1975 και απέκτησαν συνταγματικό έρεισμα, όπως η αρχή της προηγούμενης ακρόασης από τη διοίκηση που εντάχθηκε στο κεφάλαιο περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα στο άρθρο 20 παρ. 2 λειτουργώντας έτσι τόσο ως ατομικό δικαίωμα όσο και ως συνταγματική αρχή. Ταυτόχρονα εξειδικεύτηκε στις διατάξεις του άρθρου 6 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας. Άλλες αρχές αναγνωρίστηκαν ως έχουσες συνταγματική προέλευση, όπως της αναλογικότητας –η οποία στη συνέχεια κατοχυρώθηκε ρητά στην αναθεώρηση του 2001– και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, άλλες κατέστησαν νομοθετικοί κανόνες όπως η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων, ενώ η αρχή της αμεροληψίας κατέστη νομοθετικός κανόνας στον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (άρθρο 7) και αναγνωρίστηκε περαιτέρω ως απορρέουσα από το Σύνταγμα³¹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας στη μακρά διαδρομή της επιτελεί πολυεπίπεδο έργο στη διάπλαση και εξέλιξη της νομικής βάσης των γενικών αρχών. Έτσι, δεν περιορίζεται να τις δημιουργήσει από το καθολικό πνεύμα της νομοθεσίας και να προσδώσει σε αυτές ισχύ τυπικού νόμου, αλλά υπό την επίδραση των διεθνών επιστημονικών εξελίξεων, της ενσωμάτωσης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη, της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, της νομολογίας των ευρωπαϊκών δικαστηρίων ΕΣΔΑ και ΔΕΕ, αναγορεύει ορισμένες από τις αρχές αυτές σε

²⁹ Ν. Μπουρόπουλος, «Λόγος εκφωνηθείς κατά την πανηγυρικήν συνεδρίασιν του Συμβουλίου της Επικρατείας επί τη συμπληρώσει πεντηκονταετίας», σε: *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ό.π., σελ. 9.

³⁰ Θ. Τσάτσος, *Η αίτησις ακυρώσεως*, 1971, σελ. 420.

³¹ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, 2010, σελ. 69.

συνταγματικές προσδίδοντας ζωγόνα ορμή στο Σύνταγμα³². Επισημαίνεται ότι στο πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο προστίθενται και οι γενικές αρχές τις οποίες το ΔΕΕ συνάγει από αυτό με τις μεθόδους τις οποίες το ίδιο έχει υιοθετήσει³³.

Ο εμπλουτισμός του καταλόγου των γενικών αρχών είναι διαρκής στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και διαπιστώνεται σε σειρά σημαντικών αποφάσεων η σωρευτική παράθεση τους στην μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας 1738/2017 περί της συνταγματικότητας των παρατάσεων παραγραφής σύμφωνα με την οποία η αρχή της ασφάλειας του δικαίου, η οποία απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου και ειδικότερη εκδήλωση της οποίας αποτελεί η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του διοικουμένου επιβάλλει, ιδίως, τη σαφήνεια και την προβλέψιμη εφαρμογή των κανονιστικών ρυθμίσεων και πρέπει να τηρείται με αυστηρότητα, όταν πρόκειται για διατάξεις που μπορούν να έχουν σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις στους ενδιαφερόμενους. Ειδικότερα, η ως άνω θεμελιώδης αρχή, η οποία υπηρετεί σκοπούς δημοσίου συμφέροντος, επιτάσσει η κατάσταση του διοικουμένου, όσον αφορά την εκ μέρους του τήρηση των κανόνων της σχετικής με τις ανωτέρω επιβαρύνσεις νομοθεσίας, να μην μπορεί να τίθεται επ' αόριστον εν αμφιβόλω. Συνακόλουθα, για την επιβολή επιβαρύνσεων απαιτείται να προβλέπεται προθεσμία παραγραφής, η οποία, προκειμένου να εκπληρώνει τη συνιστάμενη στη διασφάλιση της ως άνω αρχής λειτουργία της, πρέπει να ορίζεται εκ των προτέρων και η διάρκειά της να είναι επαρκώς προβλέψιμη από τον διοικούμενο, μετά δε την λήξη της να μην είναι πλέον δυνατή η επιβολή εις βάρος του διοικουμένου οποιασδήποτε σχετικής κύρωσης. Για να είναι δυνατή δε η (εκ των προτέρων) πρόβλεψη της διάρκειας της παραγραφής, πράγμα που συμβάλλει και στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης των διοικουμένων προς τη διοίκηση, αλλά και το κράτος γενικότερα, η λήξη της παραγραφής πρέπει να προσδιορίζεται στον νόμο συγκεκριμένα, εν αναφορά με συγκεκριμένο χρονικό σημείο, και να μην εξαρτάται από ενέργειες δημοσίας αρχής. Η παραγραφή πρέπει να έχει, συνολικά, εύλογη διάρκεια, δηλαδή να συνάδει προς την αρχή της αναλογικότητας. Αυτά δε προς τον σκοπό α) να είναι μεν δυνατή η άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου για την εξακρίβωση της εκ μέρους των διοικουμένων τήρησης των ως άνω οικονομικών υποχρεώσεών τους, β) να μην αφήνονται οι διοικούμενοι έκθετοι αφενός μεν σε μακρά περίοδο ανασφάλειας δικαίου.

Σύμφωνα με την απόφαση ΣτΕ 1700/2020 κατά τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και του Χάρτη ΘΔΕΕ προκειμένου να ενεργοποιηθεί η απαγόρευση (ne bis in idem), απαιτείται, μεταξύ άλλων, το ενδιαφερόμενο πρόσωπο να έχει «αθωωθεί ή καταδικαστεί», για την ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά, με αμετάκλητη απόφαση. Ειδικότερα, τέτοια «αθώωση» υπονοεί και πρέπει να στηρίζεται σε επαρκή έρευνα και εκτίμηση σχετικά με την ουσία της υπόθεσης, δηλαδή την τέλεση ή μη της παράβασης. Τούτο στοιχεί, αφενός, προς τον σκοπό και τη λειτουργία της

³² Α. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 121.

³³ Α. Γέροντας/Σ. Λύτρας/Π. Παυλόπουλος/Γ. Σιούτη/Σ. Φλογαίτης, *Διοικητικό Δίκαιο*, 2018, σελ. 18-19.

αρχής *ne bis in idem*, ως εκδήλωσης των θεμελιωδών αρχών του κράτους δικαίου, της αναλογικότητας και, ιδίως, του δεδικασμένου, που εξυπηρετεί την ανάγκη για ασφάλεια και σταθερότητα της έννομης κατάστασης των προσώπων και, αφετέρου, προς την αναγόμενη στο δημόσιο συμφέρον ανάγκη να προαχθεί η πρόληψη και η καταστολή των σχετικών παραβάσεων η οποία, σύμφωνα με την νομολογία τόσο του ΕΔΔΑ όσο και του ΔΕΕ, συνιστά θεμιτό λόγο περιορισμού της κανονιστικής εμβέλειας της απαγόρευσης *ne bis in idem* και μπορεί να δικαιολογήσει τη σώρευση ποινικής και διοικητικής δίωξης και κύρωσης για την ίδια παράβαση της τελωνειακής/φορολογικής νομοθεσίας, για τη διαπίστωση της οποίας (παράβασης), πάντως, αρμόδια είναι, κατά το άρθρο 26 του Συντάγματος, τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, η νομιμότητα των πράξεων των οποίων υπόκειται, κατά το άρθρο 94 παρ. 1 του Συντάγματος, στον έλεγχο των διοικητικών δικαστηρίων.

Διερευνώντας τη σχέση των παραπάνω αρχών επισημαίνεται ότι το θεμέλιο είναι η αρχή του κράτους δικαίου και οι λοιπές αρχές συνιστούν ειδικότερες εκδηλώσεις αυτής, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ουσιαστικής όψης του κράτους δικαίου προς όφελος της κοινωνίας και του πολίτη. Ειδικότερα, η αρχή της ασφάλειας δικαίου συνίσταται στην προστασία της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος, η οποία διασφαλίζεται με την προβλεψιμότητα των αποφάσεων των οργάνων του³⁴, απευθύνεται δε σε όλα τα όργανα του κράτους, ήτοι στον νομοθέτη, στη διοίκηση και τη δικαιοσύνη. Η ως άνω αρχή επιτάσσει: α) οι κανόνες δικαίου προς ρύθμιση εννόμων σχέσεων να είναι σταθεροί και προβλέψιμοι και να δημιουργούν στους πολίτες την εύλογη πεποίθηση ότι συνιστούν έγκυρες και δεσμευτικές ρυθμίσεις, με συνέπεια να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους, αποκτώντας δικαιώματα και αναλαμβάνοντας έναντι τρίτων υποχρεώσεις, β) η διοίκηση να εκδίδει ατομικές διοικητικές πράξεις που μεταβάλλουν τη νομική κατάσταση των διοικουμένων, σταθμίζοντας αφενός τη διαμορφωθείσα επί μακρό χρόνο κατάστασή τους και αφετέρου το δημόσιο συμφέρον, με συνέπεια τον εμπλουτισμό της αρχής της νομιμότητας προς άμβλυνση των δυσμενών αποτελεσμάτων εφαρμογής της³⁵.

Η αρχή της ασφάλειας δικαίου συνδέεται στενά με την αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Η αρχή αυτή αποτελεί την υποκειμενική όψη της ασφάλειας δικαίου και έρχεται συχνά αντιμέτωπη με τις αρχές της νομιμότητας και της υπεροχής του δημοσίου συμφέροντος, οπότε επιβάλλεται στάθμιση μεταξύ αλληλοσυγκρουόμενων αγαθών. Στην περίπτωση της ανάκλησης μη νόμιμων ευμενών διοικητικών πράξεων η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, ως υποκειμενική όψη της ασφάλειας δικαίου, μπορεί να οδηγήσει τη διοίκηση στη διατήρηση μιας επί μακρό χρόνο διαμορφωθείσας πραγματικής κατάστασης ή στην υποχρέωση αποκατάστασης της περιουσιακής ζημίας που υφίσταται ο ιδιώτης λόγω της ανατροπής. Η εμπιστοσύνη του ατόμου στην ειλικρίνεια και τη

³⁴ Η. Κουβαράς, *Η διοικητική δικαιοσύνη ως δικαιοτελεστική λειτουργία*, 2015, σελ. 313.

³⁵ Μ. Πικραμένος, *Η εγγυητική λειτουργία της ασφάλειας δικαίου για τη δημόσια εμπιστοσύνη στα όργανα του κράτους*, [e-ΠΟΛΙΤΕΙΑ 1/2022](#), σελ. 9.

συνέπεια της διοίκησης είναι αναγκαία για τη λειτουργία της δημοκρατικής πολιτείας³⁶. Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης ως ενδιάθετη ψυχολογική κατάσταση του διοικουμένου στηρίζεται στην εύλογη πεποίθηση ότι η σταθερότητα ορισμένης νομικής κατάστασης που τον αφορά του επιτρέπει να προσδοκά τη συνέχεια αυτής και να προβαίνει σε επιλογές με μακροπρόθεσμες συνέπειες για τον ίδιο, την οικογένειά του και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η κατάσταση λειτουργεί σε σύνδεση με αντικειμενικά στοιχεία, τα οποία αίρουν τον απολύτως προσωπικό χαρακτήρα και της αποδίδουν τον χαρακτήρα της πεποίθησης που θα είχε υπό παρόμοιες συνθήκες ο μέσος συνετός άνθρωπος, κοινωνός του οικείου κλάδου δραστηριότητας³⁷. Το στίγμα του νομικού πολιτισμού δεν είναι μόνο η διοικητική οργάνωση αλλά ο ηθικός δεσμός και το πλαίσιο που πρέπει να διέπουν τις σχέσεις των ατόμων με το κράτος³⁸. Σύμφωνα με το Π.Ε. ΣτΕ 703/1990, μολονότι μη θεσπιζόμενη στο ισχύον Σύνταγμα με ρητή διάταξη, η αρχή της προστασίας της εμπιστοσύνης του πολίτη προς το κράτος που υποχρεώνει τον κοινό νομοθέτη στην τήρηση των δεσμεύσεων τις οποίες έχει αναλάβει αποτελεί αναγκαία και κύρια λογική συνέπεια της θεμελιώδους αρχής του κράτους δικαίου. Προς την ίδια κατεύθυνση κρίθηκε με τη ΣτΕ 1508/2002 ότι ο νομοθέτης δύναται να παρατείνει τον χρόνο παραγραφής, μη δεσμευόμενος από το Σύνταγμα, μόνον των αξιώσεων εκείνων για τις οποίες ο χρόνος αυτός δεν είχε ακόμη συμπληρωθεί κατά την έναρξη ισχύος του νεωτέρου νόμου. Υπό διαφορετική ερμηνευτική εκδοχή, συνεπαγομένη την εφαρμογή της και επί των χρεών που είχαν ήδη παραγραφεί πριν από την έναρξη εφαρμογής της ισχύος της, η ανωτέρω διάταξη θα προσέκρουε όχι μόνο στη συνταγματική αρχή της ισότητας, αλλά προεχόντως στις εκ της αρχής του κράτους δικαίου ευθέως συναγόμενες επιμέρους συνταγματικές αρχές της νομικής ασφάλειας και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης. Προς την τελευταία αρχή ευθέως συγκρούονται νόμοι οι οποίοι ρυθμίζουν αναδρομικώς κατά τρόπο επαχθή ήδη περατωθείσες βιοτικές σχέσεις, τέτοια δε αναδρομική ρύθμιση είναι τότε μόνον θεμιτή, οσάκις η εμπιστοσύνη του πολίτη προς τη σταθερότητα ορισμένης νομικής καταστάσεως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εν τοις πράγμασι δικαιολογημένη, οπότε και δεν απολαμβάνει συνταγματικής προστασίας, η εξαίρεση όμως αυτή δεν συντρέχει εν προκειμένω.

Σύμφωνα με τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα του ΔΕΕ³⁹ η απαίτηση της σαφήνειας και της ακρίβειας του νόμου απορρέει από το πλαίσιο της αρχής της νομιμότητας του περιορισμού της άσκησης θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην οποία παραπέμπει η πρώτη από τις προϋποθέσεις του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁴⁰. Το περιεχόμενο και η εμβέλεια

³⁶ Π. Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2015, σελ. 175.

³⁷ Σ. Δελγκωστόπουλος, *Η προστασία της εμπιστοσύνης εν τω διοικητικώ δικαίω*, 1969, σελ. 13-16.

³⁸ Χ. Δετσαρίδης, *Οι αρχές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της καλής πίστης στο διοικητικό δίκαιο*, 2003, σελ. 29.

³⁹ M. Campos Sanchez-Bordona, υπόθεση της 9ης Δεκεμβρίου C-570/20 BV κατά *Direction départementale des finances publiques de la Haute-Savoie*.

⁴⁰ Γ. Παπαδημητρίου, *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, 2001.

της διττής καταστολής θα μπορούν να εκτιμηθούν επακριβώς μόνον εάν οι διατάξεις του νόμου που επιτρέπει τη σώρευση διοικητικών και ποινικών διώξεων και κυρώσεων είναι σαφείς και ακριβείς. Εκκινώντας από την παραδοχή αυτή, θα πρέπει να εξακριβωθεί, εν συνεχεία, αν η σώρευση έχει αναλογικό χαρακτήρα. Η σαφήνεια και η ακρίβεια του νόμου εξυπηρετούν προηγούμενο και εννοιολογικώς αυτοτελή σκοπό σε σχέση με την αρχή της αναλογικότητας. Συγκεκριμένα, ανταποκρίνονται στην επιταγή να είναι αποκλειστικά και μόνον ο νόμος αυτός που προσδιορίζει την ισχύ της αρχής *ne bis in idem*. Για την τήρηση της εν λόγω αρχής δεν αρκεί οποιοσδήποτε νομοθετικός καθορισμός των περιπτώσεων στις οποίες είναι επιτρεπτή η διττή δίωξη και επιβολή κυρώσεων, αλλά απαιτείται σαφής και ακριβής καθορισμός. Άλλως, θα αναιρούνταν η εγγύηση που συνεπάγεται η αρχή της νομιμότητας όσον αφορά την αποκλειστική αρμοδιότητα του νομοθέτη να περιορίζει θεμελιώδη δικαιώματα. Επομένως, η νομοθετική αρχή δεν μπορεί να αναθέσει σε διοικητικά ή δικαιοδοτικά όργανα την άσκηση της εν λόγω αρμοδιότητας.

Οι γενικές αρχές στον χώρο του δημοσίου δικαίου αναλαμβάνουν ενοποιητικό ρόλο στην εξαιρετικά ευρεία ύλη της διοικητικής νομοθεσίας και συμφιλιώνουν την τήρηση του νόμου με τη διαφύλαξη της κοινωνικής αναγκαιότητας⁴¹. Το ρυθμιστικό τους περιεχόμενο παρέχει γενική κατεύθυνση και ως εκ τούτου απαιτείται συνεχής διαδικασία εξειδίκευσης ενόψει της πολυμορφίας και της περιπλοκότητας της κοινωνικής ζωής. Αυτή η διαδικασία προϋποθέτει ερμηνευτική επινοητικότητα των εφαρμοστών του δικαίου που αποσαφηνίζει το νόημα των γενικών αρχών πυκνώνοντας και ανανεώνοντας το περιεχόμενό τους⁴². Για τον λόγο αυτό παρατηρείται σε πρόσφατες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας η ταυτόχρονη παράθεση πλειόνων αρχών, επί ενός αντικειμένου, που συνιστούν ειδικότερες εκδηλώσεις θεμελιώδους συνταγματικής αρχής, διαθέτουν δε και αυτές συνταγματική βάση. Έτσι, η συνταγματική αρχή του κράτους δικαίου είναι η αρχή-μήτρα από την οποία εκπορεύονται οι αρχές της νομιμότητας, της ασφάλειας δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, της αναλογικότητας, της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας⁴³, οι οποίες συνθέτουν ευρύτερο πλαίσιο και κάθε μια εκ των οποίων έχει αυτοτελές ρυθμιστικό πεδίο που ανταποκρίνεται στις διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες υποχρεώνουν τον εφαρμοστή του δικαίου για τη θεραπεία κάθε ανάγκης να εμπλουτίζει με ευρηματικότητα τον κατάλογο των απορρεουσών, από το Σύνταγμα ή την καθόλου έννομη τάξη, αρχών. Στο πλαίσιο αυτό αναδύθηκαν οι αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας που αποβλέπουν στην προστασία του ατόμου στο συγκεκριμένο πεδίο της γραμματικής διατύπωσης του νόμου, όταν οι κανόνες δικαίου

⁴¹ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Οι αρχές της χρηστής και ευρύθμου Διοικήσεως και η αναζήτηση εκ μέρους του Δημοσίου των αχρεωστήτως καταβληθέντων από τον λαβόντα στην νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου», σε: *Ελεγκτικό Συνέδριο 1833-1983. Τιμητικός Τόμος*, 1984, σελ. 330.

⁴² Κ. Σταμάτης, *Μεθοδολογία του Δικαίου*, 2019, σελ. 182.

⁴³ Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, «[Άρθρο 25](#)», ό.π., σελ. 20-21.

επιβάλλουν υποχρεώσεις και επιβαρύνσεις. Η θεραπευτική δύναμη των γενικών αρχών αναδύεται και σε επιμέρους τομείς του δημοσίου δικαίου που συνδέονται στενά με την προστασία του ανθρώπου σε κοινωνικά ζητήματα. Παράδειγμα ο τομέας της κοινωνικής ασφάλισης, στον οποίο οι γενικές αρχές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη διάπλάσή τους από τη νομολογία του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας που λειτουργεί σε δύο επίπεδα: Στη νομολογία που αναφέρεται στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της κοινωνικής ασφάλειας και σε αυτή που παραπέμπει στις γενικές αρχές δικαίου σε θέματα κοινωνικής ασφάλειας⁴⁴.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, είναι σαφές ότι πολλές από τις γενικές αρχές του δημοσίου δικαίου⁴⁵, και δη του διοικητικού δικαίου, έχουν αναχθεί από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου σε αρχές συνταγματικής περιωπής ή έχουν ενταχθεί ως κανόνες δικαίου στον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας. Παρά ταύτα οι γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου διατηρούν τη σημασία τους για τη διοικητική δράση και συνακόλουθα για την καθημερινή ζωή των πολιτών καθώς συμβάλλουν στην άμβλυση των άκαμπτων λύσεων λειτουργώντας θεραπευτικά για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των πολιτών.

Η αρχή της χρηστής διοίκησης κατάγεται από τις προσωποπαγείς αντιλήψεις περί κράτους, σύμφωνα με τις οποίες ο ηγεμόνας έπρεπε να είναι αγαθός και οι σχετικοί κανόνες είχαν ηθικό και πολιτικό χαρακτήρα. Με τη «νομικοποίηση» του κράτους και την επικράτηση της αρχής του κράτους δικαίου, η χρηστή διοίκηση απέκτησε βαθμιαία νομικό περιεχόμενο⁴⁶. Η αρχή της χρηστής διοίκησης σημαίνει ότι παράβασή της συνεπάγεται παρανομία της διοίκησης και αναλύεται στην υποχρέωσή της να ενεργεί ή να παραλείπει με βάση τα χρηστά ήθη και την καλή πίστη. Η συμπεριφορά της διοίκησης πρέπει να διακρίνεται από ευθύτητα, δηλαδή να μην ενεργεί ή να μην παραλείπει με τρόπο αντιφατικό και επιπόλαιο που δημιουργεί σύγχυση στον πολίτη⁴⁷. Η αρχή της χρηστής διοίκησης συνδέεται με τις αρχές της εμπιστοσύνης και της επιείκειας και στο πεδίο της εμπίπτουν μόνον οι ατομικές διοικητικές πράξεις που εκδίδονται κατά διακριτική ευχέρεια και συνεπώς δεν περιλαμβάνονται οι κανονιστικές διοικητικές πράξεις καθώς και οι πράξεις που εκδίδονται κατά δέσμια αρμοδιότητα⁴⁸. Η χρηστή διοίκηση συνδέεται και με την έννοια του εύλογου χρόνου διότι η διοίκηση οφείλει να ενεργεί εντός εύλογου χρόνου καθώς η παρέλευση μεγάλων χρονικών διαστημάτων δημιουργεί δεσμεύσεις για τη διοίκηση. Η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια των εννόμων στο διοικητικό δίκαιο σχέσεων, όπως έχουν από καιρό διαμορφωθεί, θα ήταν κάτι αντίθετο προς τους κανόνες της νομιμότητας που

⁴⁴ Γ. Σταυρόπουλος, *Οι θεμελιώδεις αρχές, οι γενικές αρχές και άλλες σημαντικές νομολογιακές πλευρές του γαλλικού δικαίου της κοινωνικής ασφάλειας*, 1990.

⁴⁵ Ε. Πρεβεδούρου, «Η αρχή της νομιμότητας», σε: *Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου*, 2014, σελ. 158.

⁴⁶ Π. Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 173.

⁴⁷ Α. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 77.

⁴⁸ ΣτΕ 860/2004, 3041/1992, 3215/1998, 2204/1999.

διέπουν τη διοικητική δράση. Τα μακροχρόνια διαστήματα δεν δημιουργούν δικαιώματα για τους διοικούμενους αλλά εξασφαλίζουν, υπό προϋποθέσεις, τη διατήρηση των καταστάσεων αυτών⁴⁹. Η αρχή της χρηστής διοίκησης δεν έχει πάντως αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας και συστηματοποίησης από τον νομοθέτη και για αυτό συναντάται αποσπασματικά στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σε επιμέρους πεδία του διοικητικού δικαίου.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει αξιοποιήσει τις αρχές του διοικητικού δικαίου στο πεδίο των κοινωνικών ασφαλίσεων καθώς έχει δεχθεί⁵⁰ ότι σύμφωνα με την αρχή της χρηστής διοίκησης, η οποία έχει διαπλαστεί νομολογιακώς ως έκφανση του πνεύματος επιείκειας που πρέπει να διέπει μία αγαθή διοίκηση, σε περίπτωση ανάκλησης συνταξιοδοτικής απόφασης με βάση τις γενικές αρχές περί ανάκλησης παράνομων διοικητικών πράξεων, αποκλείεται η αναζήτηση από τον ασφαλιστικό οργανισμό των αχρεωστήτως καταβληθεισών περιοδικών ασφαλιστικών παροχών μετά την πάροδο εύλογου χρόνου από την είσπραξή τους, αν ο ασφαλισμένος τις έχει εισπράξει καλοπίστως, λόγω των απρόβλεπτων οικονομικών συνεπειών που θα συνεπαγόταν – κατά τεκμήριο – το μέτρο αυτό σε βάρος του εισπράξαντος. Η αναζήτηση επιτρέπεται καταρχήν αν το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της λήψης της παροχής και της έκδοσης της πράξης αναζήτησης είναι μικρό, εκτός αν ο παρανόμως πλην καλοπίστως εισπράξας τις παροχές επικαλεστεί και αποδείξει ότι η επιστροφή αυτών στον ασφαλιστικό φορέα θα δημιουργήσει σε βάρος του απρόβλεπτες δυσμενείς οικονομικές συνέπειες⁵¹. Για τη συνδρομή της καλής πίστης στο πρόσωπο του λήπτη της συνταξιοδοτικής παροχής δεν απαιτείται να προηγηθούν συγκεκριμένες θετικές ενέργειες των αρμοδίων ασφαλιστικών οργάνων, οι οποίες να είναι ικανές να του δημιουργήσουν την εύλογη πεποίθηση ότι δικαιούται την παροχή (όπως απαιτείται για την εφαρμογή της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης) αλλά μπορεί να αρκεί και η παράλειψη των οργάνων αυτών να διακόψουν την καταβολή της παροχής μόλις εκλείψουν οι νόμιμες προϋποθέσεις χορήγησής της. Τούτο δε συμβαίνει ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία τα ασφαλιστικά όργανα, αν και μπορούσαν να διαπιστώσουν τη μη συνδρομή των προϋποθέσεων αυτών με βάση τα στοιχεία που έχουν ήδη προσκομιστεί ενώπιόν τους από τον συνταξιούχο, παραλείπουν επί μακρόν να το πράξουν με συνέπεια την αδιάλειπτη καταβολή της παροχής προς τον συνταξιούχο, ωσάν αυτός να τη δικαιούται⁵². Αντιθέτως, η αναζήτηση των παροχών επιτρέπεται ανεξαρτήτως παρέλευσης μεγάλου χρονικού διαστήματος από την είσπραξή τους και πρόκλησης δυσμενών οικονομικών συνεπειών σε βάρος του συνταξιούχου, αν ο τελευταίος τελούσε σε δόλο κατά την είσπραξή τους. Η δόλια συμπεριφορά του συνταξιούχου μπορεί να εκδηλωθεί είτε με πράξη είτε με παράλειψη. Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνεται και η εκ μέρους του συνταξιούχου παρασιώπηση ουσιώδους πραγματικού γεγονότος, το οποίο

⁴⁹ Γ. Παπαχατζής, *Σύστημα του ισχύοντος στην Ελλάδα Διοικητικού Δικαίου*, 1983, σελ. 645.

⁵⁰ ΣτΕ 716/2023.

⁵¹ ΣτΕ 928/2009, 153/2008, 3557/2007, 3459/2006, 943/2005, 387/1993 7μ.

⁵² ΣτΕ 3322/2008· ΕΣ Ολομ. 287/2017 και 1820/2021.

επάγεται, κατά τον νόμο, τη διακοπή της καταβολής των παροχών που λαμβάνει⁵³. Νοείται δε ως παρασιώπηση οποιαδήποτε σκόπιμη παράλειψη του συνταξιούχου-λήπτη της παροχής να ανακοινώσει στον ασφαλιστικό φορέα πραγματικό γεγονός που επιφέρει μεταβολή ή διακοπή στη συνταξιοδότησή του⁵⁴. Σκόπιμη είναι η παράλειψη του συνταξιούχου αν αυτός γνωρίζει ότι το γεγονός που δεν γνωστοποιεί επιφέρει τις ανωτέρω συνέπειες. Επομένως, για να καταλογιστούν σε βάρος του συνταξιούχου αχρεώσπιτες παροχές, ανεξαρτήτως παρέλευσης μεγάλου χρονικού διαστήματος από την είσπραξή τους ή πρόκλησης δυσμενών οικονομικών συνεπειών στον λήπτη τους, απαιτείται να προκύπτει γνώση του συνταξιούχου ότι οι διενεργηθείσες πράξεις ή οι συντελεσθείσες παραλείψεις του επάγονται τη συνέχιση της καταβολής συνταξιοδοτικών παροχών που δεν δικαιούται κατά νόμο⁵⁵. Η κρίση για τη συνδρομή του δόλου του λήπτη της παροχής πρέπει να αιτιολογείται ειδικώς από τα όργανα του ασφαλιστικού φορέα και από τα επιλαμβανόμενα της διαφοράς διοικητικά δικαστήρια, διότι το στοιχείο του δόλου αποτελεί τη βάση της αναζήτησης των αχρεωστήτως καταβληθεισών παροχών⁵⁶.

Έχει επίσης κριθεί⁵⁷ ότι σύμφωνα με τις αρχές της χρηστής διοικήσεως, επί περιπτώσεων κατά τις οποίες από θετικές ενέργειες ασφαλιστικού οργανισμού έχει δημιουργηθεί σε εργοδότη από μακρού χρόνου σταθερή και δικαιολογημένη πεποίθηση ότι για τα πρόσωπα που ο ίδιος απασχολεί δεν οφείλονται ασφαλιστικές εισφορές, με αποτέλεσμα αυτός να μην παρακρατεί το τμήμα των εισφορών που βαρύνει τους απασχολούμενους, δεν είναι επιτρεπτή η επιβάρυνσή του με το αντίστοιχο ποσό αναδρομικώς εκ των υστέρων, για τον χρόνο που ο εργοδότης τελούσε υπό την πεποίθηση αυτή, εφόσον η εν λόγω επιβάρυνση θα μπορούσε, υπό τις συνθήκες που εκάστοτε συντρέχουν, να θέσει σε κίνδυνο την οικονομική του σταθερότητα⁵⁸. Τα ασφαλιστικά, πάντως, δικαιώματα των εργαζομένων, στην περίπτωση αυτή, δεν θίγονται από την ως άνω απαλλαγή του εργοδότη, εκτός αν αυτοί συνέβαλαν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των οργάνων του ασφαλιστικού φορέα⁵⁹.

Η αρχή της χρηστής διοίκησης εμφανίζεται και στο πεδίο του υπαλληλικού δικαίου με σειρά αποφάσεων σχετικών με την υποβολή δικαιολογητικών εκ μέρους των υποψηφίων προς κατάληψη δημοσίων θέσεων. Ειδικότερα, έχει γίνει δεκτό⁶⁰ ότι οι ειδικές διατάξεις του άρθρου 20 παρ. 7 του ν. 2738/1999 που συμπλήρωσαν το άρθρο 16 παρ. 6 του ν. 2190/1999 και οι διατάξεις προκήρυξης του ΑΣΕΠ, ερμηνευόμενες ενόψει και των αρχών της προστατευόμενης

⁵³ ΣτΕ 3146/2017, 1318/2014, 3587/2011, 1835/2007.

⁵⁴ ΑΠ 301/2007, 41/2010, 541/2012, 832/2022· και ΑΠ Ποιν 13/2020.

⁵⁵ ΣτΕ 506/2022, 1713, 1699, 520/2021, 3083, 3687/2015, 990/2004 Ολομ.

⁵⁶ ΣτΕ 3146, 1138/2017, 2354/2015, 1318/2014, 814/2012, 3587/2011, 590, 2070/2010, 2291/2009, 1619/2006 7μ.

⁵⁷ ΣτΕ 1140/2001.

⁵⁸ ΣτΕ 4227/1998, 1479/1995 7μ., 3119/1980.

⁵⁹ ΣτΕ 1479/1995.

⁶⁰ ΣτΕ 1472/2007, 1000/2009.

εμπιστοσύνης και της χρηστής διοικήσεως, δεν αποκλείουν να γίνονται αποδεκτά ακόμη και τα καθ' υπέρβαση της οριζόμενης προθεσμίας υποβαλλόμενα πιστοποιητικά και δικαιολογητικά, προς απόδειξη της δηλωθείσης ιδιότητας του υποψηφίου, όλως εξαιρετικώς στην περίπτωση κατά την οποία ο υποψήφιος έχει, πάντως, συνυποβάλει εμπροθέσμως και καλοπίστως με την αίτηση για τη συμμετοχή του στον διαγωνισμό του ΑΣΕΠ πιστοποιητικά και δικαιολογητικά τα οποία παρουσιάζουν ελλείψεις, σφάλματα ή πλημμέλειες που οφείλονται αποκλειστικώς σε πταίσμα του εκδόντος αυτά διοικητικού οργάνου. Συνεπώς, ενόψει του ότι η αιτούσα ζήτησε με σχετική αίτηση προς τον Δήμο να πιστοποιηθεί ότι συντρέχουν στο πρόσωπό της οι δύο ιδιότητες, του μόνιμου κάτοικου και του δημότη, η δε παράλειψη για την έκδοση ειδικώς της βεβαιώσεως για τη μόνιμη κατοικία της οφείλεται αποδεδειγμένα σε σφάλμα οργάνου της δημοτικής αρχής, το ΑΣΕΠ όφειλε να δεχθεί, ως εγκύρως προσκομιζόμενα, τα συνυποβληθέντα με την ένσταση της αιτούσας έγγραφα προς απόδειξη της μόνιμης κατοικίας της, εφόσον πάντως είχε εμπροθέσμως υποβληθεί το πιστοποιητικό περί της ιδιότητάς της ως δημότη του Δήμου. Έχει κριθεί επίσης⁶¹ ότι ο αιτών δεν έπρεπε να αποκλεισθεί από τη διαδικασία πληρώσεως των επιδίκων θέσεων, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη ότι οι εφαρμοστέες διατάξεις δεν προέβλεπαν τον αποκλεισμό υποψηφίου εκ του λόγου και μόνον ότι παρέλειψε να καταχωρήσει στα προς τούτο προβλεφθέντα τετραγωνίδια της αιτήσεως συμμετοχής του, τους κωδικούς αριθμούς που κατά την προκήρυξη σημαίνουν τον εκάστοτε απαιτούμενο τίτλο σπουδών.

Κρίθηκε επίσης ότι η αιτούσα κατά το στάδιο του διορισμού της προσκόμισε ενώπιον της διοίκησης δίπλωμα του πανεπιστημίου που είχε δηλώσει στην αίτηση υποψηφιότητάς της. Μετά τη διαγραφή της από τους πίνακες διοριστέων με την αιτιολογία ότι από το περιεχόμενο του διπλώματος δεν προέκυπτε ότι συνέτρεχε στο πρόσωπό της η επιτυχής φοίτησή της επί δύο έτη σε ξενόγλωσσο ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσως που προβλέπεται για την απόδειξη της γλωσσομάθειας, η αιτούσα προσκόμισε με την αίτηση θεραπείας βεβαίωση του ίδιου γερμανικού πανεπιστημίου σύμφωνα με την οποία η χορήγηση του εν λόγω διπλώματος βεβαιώνει την επιτυχημένη συμπλήρωση τουλάχιστον τεσσάρων εξαμήνων σπουδών. Η τελευταία αυτή βεβαίωση έπρεπε να ληφθεί υπ' όψιν από τη διοίκηση διότι αποτελεί διευκρινιστικό στοιχείο για τη σχέση του προσκομισθέντος διπλώματος προς το επίδικο προσόν⁶².

Οι συνταγματικές αρχές και οι γενικές αρχές του δημοσίου δικαίου έχουν εμβέλεια όχι μόνο στους κλάδους του ουσιαστικού δημοσίου δικαίου αλλά και στο πεδίο του δικονομικού δικαίου των διοικητικών διαφορών. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας το Σύνταγμα αναγνωρίζει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1) και κατοχυρώνει την αίτηση ακυρώσεως, παρέχοντας τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας έναντι παράνομων διοικητικών πράξεων και διασφαλίζοντας τον έλεγχο της τήρησης της συνταγμα-

⁶¹ ΣτΕ 3695/2010.

⁶² ΣτΕ 3679, 3959/2009.

τικής αρχής της νομιμότητας της δράσης της διοίκησης⁶³. Κατά συνέπεια, παραβίαση του νόμου είτε ως προς το περιεχόμενο είτε ως προς τη διαδικασία εκδόσεως διοικητικής πράξεως που έχει προσβληθεί παραδεκτώς με το ανωτέρω ένδικο βοήθημα συνεπάγεται κατά κανόνα την ακύρωση της πράξεως. Από τον κανόνα, όμως αυτόν έχουν αναγνωριστεί νομολογιακώς εξαιρέσεις προκειμένου να εναρμονιστεί η εφαρμογή της αρχής της νομιμότητας και των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων προς τις αρχές της ασφάλειας του δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που επίσης κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα καθώς και προς τις αρχές της οικονομίας της δίκης⁶⁴ και της αποτελεσματικής δράσης της διοίκησης. Ειδικότερα, κατά πάγια αρχή του διοικητικού δικαίου που έχει διαμορφωθεί νομολογιακά δεν συνεπάγεται την ακύρωση διοικητικής πράξης η παράβαση οποιουδήποτε τύπου της διαδικασίας που έχει θεσπισθεί για την έκδοσή της, αλλά μόνον η παράβαση τύπου που κρίνεται ουσιώδης. Έχει επίσης κριθεί ότι σε περίπτωση προσβολής με αίτηση ακυρώσεως υποστατής διοικητικής πράξεως που έχει εκδοθεί κατά δεσμία αρμοδιότητα, αν δεν αμφισβητούνται τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν ήταν κατά νόμο επιτρεπτή η έκδοση της πράξεως με το αξιούμενο από τον αιτούντα περιεχόμενο, είναι αλυσιτελής η έρευνα λόγων ακυρώσεως αναγομένων στην αρμοδιότητα του οργάνου που εξέδωσε την προσβαλλόμενη πράξη ή στη νόμιμη συγκρότηση ή σύνθεση του συλλογικού οργάνου που εξέδωσε την πράξη αυτή ή γνωμοδότησε για την έκδοσή της, δεδομένου ότι στην περίπτωση αυτή, μετά την ακύρωση της πράξεως για τους ως άνω τυπικούς λόγους, δεν καταλείπεται στη διοίκηση οποιαδήποτε νομική ευχέρεια να εκδώσει νέα πράξη με το περιεχόμενο που επιδιώκει ο αιτών⁶⁵. Περαιτέρω, οι διατάξεις του άρθρου 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1 του Συντάγματος και η αρχή της νομιμότητας, ερμηνευόμενες και εφαρμοζόμενες σε πρακτική αρμονία προς τις επίσης συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές της ασφάλειας του δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και προς την αρχή της αποτελεσματικής δράσης της διοικήσεως, η οποία είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση της αποστολής που της έχει αναθέσει ο συνταγματικός νομοθέτης και συνδέεται με τη λειτουργία του κράτους δικαίου, δεν επιβάλλουν την εξαρχής ακύρωση διοικητικής πράξης που έχει προσβληθεί στο Συμβούλιο της Επικρατείας ή σε διοικητικό δικαστήριο για νομική πλημμέλεια, η οποία μπορεί να αποκατασταθεί από τη διοίκηση, αλλά στην περίπτωση αυτή, προκειμένου να τηρηθεί η υποχρέωση τήρησης της νομιμότητας χωρίς να διαταραχθεί η αποτελεσματική δράση της διοικήσεως και η σταθερότητα των διοικητικών καταστάσεων, το δικαστήριο έχει την εξουσία να αναβάλει την οριστική κρίση και να χορηγήσει προθεσμία στη διοίκηση προκειμένου να άρει την πλημμέλεια με την έκδοση νέας πράξης, με την οποία συμπληρώνεται ή τροποποιείται η προσβαλλομένη, με την προϋπόθεση ότι με τη συμπλήρωση ή την τροποποίηση της προσβαλλομένης αποκαθίσταται η επιδιωκόμενη από τον αιτούντα νομιμότητα και δεν θίγεται με οποιοδήποτε τρόπο το δικαίωμα δικαστικής προστασίας του ιδίου και των λοιπών διαδίκων⁶⁶.

⁶³ ΣτΕ 1941/2013.

⁶⁴ Μ. Μωραϊτή, *Η αρχή της οικονομίας της διοικητικής δίκης*, αδημ. διδ. διατρ., 2023.

⁶⁵ ΣτΕ 530/2003 Ολομ., 3984/2004, 3989/2004.

⁶⁶ ΣτΕ 1941/2013, 4357 και 4358/2011, 7μ.

Και βέβαια οι αρχές της ασφάλειας δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης καταλαμβάνουν και τη νομολογία των δικαστηρίων διότι, όπως έχει γίνει δεκτό, η παγίωση της νομολογίας υπηρετεί την ασφάλεια δικαίου, που αποτελεί βασικό σκοπό της λειτουργίας του Συμβουλίου της Επικρατείας ως Ανωτάτου Δικαστηρίου, δεν σημαίνει όμως ότι η διαφύλαξη της ενότητας της νομολογίας αποκλείει κάθε μελλοντική μεταβολή της λόγω γενικής ή ειδικής αλλαγής των συνθηκών υπό τις οποίες δόθηκε η συγκεκριμένη κάθε φορά ερμηνεία ή λόγω διαφορετικής ρύθμισης, από την αρμόδια προς τούτο νομοθετική εξουσία για το ήδη νομολογηθέν νομικό ζήτημα⁶⁷. Όμως, σύμφωνα με τη ΣτΕ Ολομ. 605/2008, η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ερμηνευόμενη και υπό το φως αφενός μεν της αρχής της δίκαιης δίκης, όπως διασφαλίζεται από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ⁶⁸, αφετέρου δε της αρχής της προστατευόμενης εμπιστοσύνης⁶⁹, επιβάλλει η αιφνίδια μεταβολή πάγιας νομολογίας, ειδικώς όταν αυτή η μεταβολή αναφέρεται σε προϋποθέσεις του παραδεκτού των ασκούμενων βοηθημάτων, να μην οδηγεί σε απόρριψη των οικείων ενδίκων βοηθημάτων⁷⁰, η οποία ισοδυναμεί με απώλεια του δικαιώματος δικαστικής προστασίας των διαδίκων, που τα άσκησαν παραδεκτώς κατά το μέχρι τότε ισχύον πάγιο νομολογιακό καθεστώς. Το ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ (αρχή της δίκαιης δίκης) έχει επανειλημμένα κρίνει ότι όλα τα στοιχεία τα κρίσιμα για τη δικαστική έκβαση μίας υποθέσεως πρέπει να τίθενται υπόψη των διαδίκων, έτσι ώστε αυτοί να μπορούν να εκθέσουν τις απόψεις τους επ' αυτών και ότι, επομένως, συνιστά παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης η στήριξη του σκεπτικού δικαστικής αποφάσεως σε στοιχεία, τα οποία δεν είχαν, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, τεθεί ενώπιόν του είτε από τους διαδίκους, είτε από εισαγγελική αρχή, είτε με προδικαστική απόφαση του δικαστηρίου, διότι τούτο ισοδυναμεί με παραβίαση της αρχής της αντιμωλίας και συνιστά αιφνιδιασμό των διαδίκων⁷¹.

Η ζωή των ανθρώπινων κοινωνιών υφίσταται με την πάροδο του χρόνου βαθύτατες μεταβολές οι οποίες επιδρούν και επί του δικαίου μιας κοινωνίας. Η διαμόρφωση νέων κοινωνικών συνθηκών διαταράσσει την αρμονία μεταξύ γενικής κοινωνικής κατάστασης και της νομοθεσίας που ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση, με συνέπεια η ανάγκη της βαθμιαίας τροποποίησης και συγχρονισμού της νομοθεσίας να παρίσταται αναπόφευκτη. Η προσαρμογή

⁶⁷ ΣτΕ 4439/2012.

⁶⁸ Αποτελεί επίσης πάγια νομολογία του ΔΕΚ (πρβλ. ΔΕΚ αποφάσεις: α) της 11.01.2001, C-226/99, *Siples Srl*, σκέψη 17, β) της 23.04.1986 C-294/86, *Les Verts*, σκέψη 23, γ) της 15.05.1986, C-222/1984, *Johnston*, σκέψη 18), αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου.

⁶⁹ Επίσης, γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου (πρβλ. ΔΕΚ αποφάσεις: α) της 21.09.1983, C-205-215/1982, *Deutsche Milchkontor*, σκέψη 30, β) της 15.02.1996, C-63/1993, *Duff*, σκέψη 20 κλπ).

⁷⁰ Η. Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, 2021, σελ. 165.

⁷¹ ΕΔΔΑ απόφαση της 18 Δεκεμβρίου 2003, *Σκονδριάνος κατά Ελλάδας*, απόφαση της 13.10.2005, *Clinique des Acacias κλπ. κατά Γαλλίας*, απόφαση της 21.06.2005, *Milatóna κατά Τσεχίας*, απόφαση της 26.02.2002, *Fretté κατά Γαλλίας*, απόφαση της 11.07.2002, *Göz κατά Τουρκίας*.

προς τις νέες απαιτήσεις συντελείται κατά κύριο λόγο από τον νομοθέτη αλλά η ταχύτητα των αλλαγών και η δυσκινησία της νομοθετικής διαδικασίας μπορεί να δημιουργήσει χάσματα μεταξύ των νέων οικονομικών αναγκών της κοινωνίας και των υφισταμένων κανόνων δικαίου. Τα χάσματα αυτά καλύπτονται με τη διαπλαστική εξουσία του δικαστή που έρχεται να λειτουργήσει ως συνεργάτης του νομοθέτη με την πλήρωση των κενών, η οποία μπορεί είτε να καταστήσει περιττή τη νομοθετική παρέμβαση είτε να καθοδηγήσει τον νομοθέτη προς μια ορισμένη κατεύθυνση θέσπισης κανόνων δικαίου⁷². Δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή σημαίνει ότι ο κανόνας εξελίσσεται μέσα στο ερμηνευτικό πλαίσιο χωρίς κατ' ανάγκη να μεταβάλλεται το κείμενο και η περιπτωσιολογία που αναπτύσσεται κατά την εφαρμογή του κανόνα δημιουργεί ένα «επεκτεινόμενο σύμπαν»⁷³.

Ο καθοριστικός ρόλος των γενικών αρχών του δικαίου στην εποχή μας οφείλεται και στον πολυεπίπεδο χαρακτήρα των σύγχρονων εννόμων τάξεων καθώς εκτός από το εθνικό δίκαιο συνισχύουν οι κανόνες του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε πολλά ρυθμιστικά πεδία, και της ΕΣΔΑ, στο πεδίο των δικαιωμάτων⁷⁴, με συνέπεια να διαμορφώνονται γενικές αρχές ευρωπαϊκής ακτινοβολίας που επιδρούν είτε στην αναβάθμιση είτε στον εμπλουτισμό των γενικών αρχών που αναδύονται στην εθνική έννομη τάξη. □

⁷² Α. Λυτζερόπουλος, *Η νομολογία ως παράγων διαπλάσεως του ιδιωτικού δικαίου*, 2000, σελ. 19.

⁷³ Κ. Παναγούλιας, *Ο δικαστικός έλεγχος της δράσης των ανεξάρτητων αρχών*, 2023, σελ. 20.

⁷⁴ Σ. Βλαχόπουλος, *Οι συνταγματικές διαστάσεις της μεταβολής της νομολογίας*, 2019, σελ. 24.